

Lektioita

Sami Lind^a

Paikka, päivänkulku ja kohtaaminen – korkeakoulutettujen arki työmarkkinamarginaalissa

Väitöstilaisuuden Lectio Praecursoria Tampereen yliopisto 2.12.2022

Korkeakoulutettujen työllistymisen vaikeudet ja työttömyys nousevat keskusteluun yhteiskunnassa aika ajoin. Siirtymä esimerkiksi yhteiskunta- ja hallintotieteiden aloilta sekä humanistiselta alalta avoimille työmarkkinoille ei ole aina ongelmaton. Usein toistettu toteamus kuitenkin on, että tilastollisesti tarkasteltuna korkeakoulutus kannattaa. Tällä tarkoitetaan sitä, että korkeakoulutetuilla työttömyysaste on keskimäärin matalampi ja mahdollisuudet työllistyä ovat moninaiset. Silti työllistymisen ja työssä pysymisen hankaluuksia kohdataan siinä korkeakoulutettujen ryhmässä, joka ei työmarkkinoiden reunoilta pääse pysyvämpään työllisen työmarkkina-asemaan. Väitöskirjassani työmarkkinoiden reuna tarkoittaa työmarkkinamarginaalia, jossa työttömät työnhakijat, erilaisissa toimenpiteissä mukana olevat tai satunnaisia tai osa-aikatöitä tekevät ovat.

Maailma, ja suomalainen yhteiskunta siinä samalla, on muuttunut viimeisten, sanotaan, kolmen vuosikymmenen aikana nopeasti. Työelämä ja työvoima ovat kohdanneet muutoksia, jotka liittyvät globalisaatioon, teknologiakehitykseen sekä näihin liittyvään kasvaneeseen kilpailuun. Viime vuosina osa-aikatyöstä, määräaikaisesta työstä sekä erilaisista henkilökohtaisen yrittäjyyden muodoista, kuten kevytyrittäjyydestä, on tullut työsuhteen ja työn toteuttamisen muotoja. Tällainen työntekemisen muotojen monipuolistuminen tarjoaa useampia tapoja hankkia toimeentuloa. Samalla vastuu työstä ja työnjohtamisesta on yhä enemmän kiinni työntekijästä itsestään. Kokonaisvaltaisen sitoutumisen kautta suhde työhön tulee näin osaksi myös tietoista identiteetin rakentamista. (Ks. esim. Vuorinen 2013.) Kysymys on siis siitä, että työ näkyy meissä ja siinä, miten arkeamme elämme.

Lisäksi työelämä ja sen rytmit näkyvät, näin väitän, myös niiden arjessa, jotka eivät työmarkkinoiden keskiössä ole. Tällä tarkoitan sitä, että työelämä näkyy siinä, mitä he tekevät ja miten he kertovat arjestaan ja arjen paikoistaan. Työelämän rytmit ja arvot näyttävät siis olevan myös työn ulkopuolella olevien arjen perustana ja vertailukohtana, vaikka työ on yhä enemmän yksilön itsensä vastuulla ja säädeltävissä. Korkeakoulutuksen aloilla

^a Johtamisen ja talouden tiedekunta, Tampereen yliopisto, sami.lind@tuni.fi

itsenäinen työote, ainakin työpaikkailmoituksia katsellessa, on säännönmukainen toivottu ominaisuus työnhakijalta.

Työvoimapolitiikka, joka keskittyy kansalaisten työllistämiseen ja työssä pysymiseen, ei välttämättä katso siihen arkeen, jossa työvoima eli yksilöihmiset lopulta elävät. Tai jos katsookin, tuntuu siltä, että välineitä hyödyntää tuon arjen mahdollisuuksia hyvinvoinnin ja työllistymismahdollisuuksien vahvistamiseksi ei ole. Arjen mahdollisuuksien etsiminen tyypillisesti on sosiaali- ja terveyspolitiikan aluetta. Paikat, joissa aikamme kuluu ja joissa toimimme ja kohtaamisemme tapahtuvat, ovat hyvinvoinnin ja työllistymismahdollisuuksien kannalta tärkeitä. Miten esimerkiksi koemme toiset ihmiset, viranomaiset ja itsemme jossakin paikassa, vahvistaa tai heikentää haluamme toimia siellä. Arjen paikkoihin liittyvien kokemusten kertomisessa ja jäsentämisessä näkyy se, millaisia ihmisiä olemme, mihin kiinnitämme huomiota ja mitä arvostamme. Kaikki edellä mainitut kysymykset ovat tärkeitä myös tilanteessa, jossa työtön etsii työtä – oli hän sitten korkeakoulutettu tai ei.

Väitöskirjassani tutkin kuitenkin sen alaotsikon mukaisesti korkeakoulutettujen arkea työmarkkinamarginaalissa. Oman valmistumiseni jälkimainingeissa ja “vieraalla alalla” ollessani halusin tehdä aikalaisdiagnoosin, jossa avaisin omaa tilannettani vastaavan arjen kokemuksia. Työhistoriani on hyvin tilkkutäkkimäinen ja siihenkin on sisällynyt työn suhteen katkoksia. Samoihin aikoihin väitöskirjan aloittamisen kanssa törmäsin keskusteluihin korkeakoulutettujen työttömyydestä, joka tuolloin, noin vuonna 2010, huolestutti kasvavan trendinsä vuoksi. Päätin valita kohderyhmäksi työmarkkinamarginaalissa olevat korkeakoulutetut.

Korkeakoulutettujen odotukset työllistymisen osalta pitkän koulutuksen jälkeen saattavat olla korkeat ja toisaalta työllistymiseen liittyvät vaikeudet toisinaan hankalia voittaa. Voimme olettaa, että korkeakoulutettujen koulutuksessa, kilpailussa työpaikoista ja työllistymisodotuksissa on piirteitä, jotka tekevät heistä omanlaisensa ryhmän myös työttömien joukossa.

Väitöskirjassani halusin ensinnäkin ymmärtää työmarkkinamarginaalin ilmentymistä korkeakoulutettujen arjessa ja arjen paikoissa. Toiseksi pyrin jäsentämään kuvauksia, jossa erilaiset työttömyyden ja työn tavoittelun sekä toimeentulon kysymykset näyttäytyvät arjen kokemusten muokkaajina. Kolmanneksi etsin korkeakoulutettujen kertomuksista sosiaalista ja tilallista kokemusta muokkaavia kohtaamisia maailman, siis ihmisten, asioiden, yhteiskunnan järjestelmien, ajatusten ja niin edelleen kanssa. Toisin sanoen, olin kiinnostunut siitä, missä työmarkkinamarginaalissa olevat korkeakoulutetut kokevat hyvinvointia ja pahoinvointia. Jo ennen minua arkea ja työttömyyttä maantieteen näkökulmasta on tutkinut Jani Vuolteenaho (2001; 2010) esimerkiksi väitöskirjassaan. Uskallan kuitenkin sanoa, että varsinaista kriittistä työn ja työttömyyden tutkimusta ihmismaantieteen parissa ei Suomessa ole juuri muuten tehty (ks. kuitenkin työhön liittyviä aiheita käsittelevä *Alue ja Ympäristö* -lehden teemanumero, Vuolteenaho & Ikonen 2010).

Väitöstutkimukseni käsitteellisenä lähtökohtana on siis ajatus ihmisen ja paikan yhteydestä, ja siihen liittyen paikan merkityksestä ihmisenä olemisessa ja ihmiseksi kasvamisessa (ks. esim. Karjalainen 2006). Tämä on myös keskeinen ihmismaantieteessä tarkasteltu teema. Katson siis, että siitä on syytä sanoa muutama ajatus.

Paikan tematiikka alkoi kiinnostaa minua jo perusopintojeni aikana. Siihen vaikutti kiinnostus humanistista maantiedettä kohtaan sekä nuoren aikuisen (eli noin 25–30-vuotiaan itseni) epätoivon keskellä herännyt kiinnostus eksistenssifilosofioihin. Sitten pro gradussani tartuinkin paikkakokemuksen teemaan (Lind 2008). Halusin selvittää, mistä paikassa ja paikan kokemisessa on kyse ja millaisiin analyyseihin se taipuu. Paikkaa sanana käytetään arkipuheessa toistuvasti viittaamaan milloin asioiden, esineiden, luontokohteiden ja sosiaalisten suhteiden dynamiikkaan, asemaan tai sijaintiin.

Ihmisen paikkaa ja paikkaan liittyviä ilmiöitä on tutkittu pitkään. Juhlavasti ilmaistuna väitöstutkimukseni liittyy vuosisataiseen ihmisten elettyjen ja asuttujen paikkojen tutkimuksen perinteeseen. Paikkatutkimus on aina myös eräänlaista tutkimusmatkailua,

etenkin, kun ollaan kiinnostuneita ihmisten elytyistä paikoista. Tiukemmin katsoisin tutkimukseni käsitteellisen näkökulman perustan liittyvän 1970-luvulta alkaen paikkaansa vakiinnuttaneeseen humanistiseen maantieteeseen. Siinä korostuivat paikan kokemuksellisuus sekä paikan kuvausten tarkastelu. Paikkaan käsitteenä liittyi tuolloin myös yksilöllisen merkityksellisyuden ulottuvuus (Tuan 1974; Relph 1976).

Eli siis paikan ja ihmisen suhde. Näin sanottuna se kuulostaa kovin intiimiltä ja suljetulta suhteelta. Ikään kuin ollessamme paikassa olisimme läpitunkemattomien seinien sisällä. Sillä se, mitä minä tunnen tai koen, on merkityksellistä minulle ja helposti siitä tulee mitta myös muiden kokemuksille. Yksilöllistenkin kokemustemme merkityksellisyys kuitenkin rakentuu, näin väitän, jaettujen käsittämisen tapojen kautta (ks. Kuusisto-Arponen 2008). Kutsumme suurta osaa kokemuksistamme termeillä, nimillä ja kuvauksilla, joita käytämme myös toisten kanssa keskustellessa. Kaikelle emme osaa antaa nimeä, mutta sen, mistä voin kertoa toisille ymmärrettävästi, kerron aina jakamalla kielellä, teksteillä ja kertomisen tavoilla. Jo pelkästään tämä yksilöiden välillä tapahtuva merkitysten jakaminen ja tuottaminen vihjaa siihen suuntaan, että paikka koettuna ei ole koskaan suljettu tai muuttumaton (ks. Massey 2005). Kokevana, elämänhistoriaa mukana kantavana ihmisenä, koen jokaisen, uudenkin paikan, omasta lähtökohdastani, mutta ymmärrän sen jaetuin merkityksin.

Paikkakokemuksen syntyminen vaatii aina kohtaamista maailman kanssa. Ja me kohtaamme maailman joka hetkessä, näin väitän. Jokainen tilanne on kohtaamistilanne, jossa yhteys voi syntyä tai olla syntymättä. Voin esimerkiksi kohdata naapurin ulkona. Tervehdin, mutta hän ei tervehti takaisin. Tilanteessa ei synny yhteyttä, mutta kohtaaminen tapahtuu. Ja tuo kohtaaminen vaikuttaa siihen, millaisiksi tulevat kohtaamisemme muodostuvat ja miten minä koen tuo arjen paikan tuosta eteenpäin. Toisaalta kohtaamisen tulkintaani on voinut vaikuttaa jokin seikka, jota en ole huomionnut. Naapuri on kiinnittänyt huomiota vaikkapa lintuun puunoksalla tai on itse järkyttynyt jostakin asiasta, jolloin hänen mielensä on muualla. Ja jo seuraavana päivänä kohtaamisemme onkin jälleen yhteyteen liittyvä.

Jos minulta kysyttäisiin tämän päivän paikoista, päiväkulusta ja kohtaamisista, niiden pinnalliset sisällöt eivät juuri poikkeaisi muiden päivien vastaavista. Aamulla herääminen tapahtui samassa paikassa, kotona, ja samoihin aikoihin kuin yleensä arkipäivinä. Aamutoimet tein suunnilleen samalla tavalla kuin ennenkin ja kohtasin samat ihmiset, perheenjäseneni, aamiaispöydässä. Myös väitöstutkimukseeni osallistuneiden arjen kertomukset, päiväkulut, olivat yleisellä tasolla samankaltaiset. Tällainen toistuvuuden, tavanomaisuuden, ennakoitavuuden ja jatkuvuuden illuusio on se, mitä minä ja useat tutkijat ennen minua, ovat kutsuneet arjeksi eli päivittäiseksi, jokapäiväiseksi elämäksi.

Joskus tähän aamuiseen arjen rutiiniin tulee muutoksia. Jokin ei toistukaan tai jotain normaalista poikkeavaa tapahtuu: kuten eräs tutkimukseni haastateltavista kertoi, lapsen liian aikainen herääminen tekee aamusta huomattavasti hankalammaksi ja kireisemmäksi. Tällaisessa tilanteessa arki tulee näkyväksi. Se edellisessä kappaleessa kuvaamani tavallinen aamutoimien vaihe ennakoitavasti etenevänä rytmittettynä päivänä vaatii uudenlaista asennoitumista arkeen. Kokemuksellisesti päiväkulusta tulee näin hetkittäin tempurata, jossa suunniteltuja asioita arvioidaan uudelleen.

Mutta asioita saattaa myös kadota arjesta ja näin päiväkulun rytmi, siis sen vaiheet ja siirtymät vaiheiden välillä, heikkenee. Väitöskirjani aineistoa lukiessa ajatus arjen rytmin hyvinvointia tuottavasta merkityksestä kasvoi. Uskon, että tämä ei kuitenkaan koske vain työttömiä. Uskon, että kaikille, joiden työ-, kotivanhemmuus-, eläke- tai muissa päivissä tulee tilanteita, joissa tekemisten väliin jää aikaa, tämä rytmin katoamisen kokemus on tuttu. Yhtä turhauttava se ei välttämättä aina ole.

Väitöstutkimukseni on tehty kerronnallis-etnografisen tutkimuksen hengessä. Tämä tarkoittaa sitä, että mukana on etnografisesta tutkimusotteesta tuttua osallistumista ja tutkimuskohteen havainnointia läheltä. Toisaalta se on kerronnallista, koska siinä muodostetaan kertomusta eli Monika Fludernikia (2002) seuraten kokemuksellista kuvausta muutoksesta.

Tämä lähestymistapa näkyy esimerkiksi aineistonkeruussani, jonka toteutin kahdentoista eri puolilta Suomea tulevan haastateltavan kanssa kolmessa vaiheessa. Ensimmäistä vaihetta kutsun kerronnalliseksi teemahaastatteluksi, mikä toteutettiin haastateltavien kodeissa, harrastuspaikoissa, kahviloissa ja lounasravintoloissa sekä yliopistolla. Siinä keskustelimme arjesta ennen työttömyyden alkua, nykyisistä päivittäisistä rutiineista, haastateltavan harrastuksista ja muusta tekemisestä sekä ihmissuhteista.

Toinen vaihe toteutettiin ensimmäisen kanssa yleensä samana päivänä. Sitä kutsun paikkatunnekartta-tehtäväksi. Käytännössä pyysin haastateltavaa piirtämään arjestaan karttakuvan, jossa näkyisivät arjen keskeiset paikat ja reitit. Lisäksi pyysin merkitsemään piirroskarttaan tunteita, jotka liittyvät kyseisiin paikkoihin. Kolmannessa vaiheessa siirryimme haastateltavan arkiympäristöön, siis niihin paikkoihin ja niille reiteille, missä haastateltavan arki tapahtuu.

Kohtaamiset haastateltavien kanssa olivat vaikuttavia. He olivat minulle vieraita ihmisiä, jotka ikään kuin toivottivat minut tervetulleeksi omaan maailmaansa. Ehkä odotin enemmän varautunutta asennetta. Kyse oli kuitenkin haastateltavan omasta elämästä ja vielä niistä omista arjen paikoista, johon useat haastateltavat olivat juurtuneet sosiaalisten suhteiden ja toiminnan kautta.

Mutta haastateltavien asenne aineistonkeruuseen oli osallistuva ja toisinaan jopa innostunut. Vaikka tutkijana jaoin monien haastateltavien kanssa yleisiä arjen elämän osasia, kuten kielen, kansalaisuuden, koulutusasteen tai harrastuksen, haastattelut osoittivat, että toisen ihmisen maailma on kuitenkin vieras pintapuolisista jaetuista merkityksistä huolimatta. Tämän vierauden havaitseminen vaatii kuitenkin pysähtymistä tuon toisen ihmisen kohdalle. Käytän tässä väitöskirjassa käyttämäni ilmaisua, kun sanon, että haastateltavan kohtaaminen oli parhaimmillaan, ainakin lopulta, yhteyteen liittyvää kohtaamista.

Työmarkkinamarginaalissa oleminen tulee tulkintani mukaan näkyväksi eli tiedostetuksi korkeakoulutetun arjessa etenkin työllisyyspolitiikan ja toimeentulon paikoissa, kuten TE-toimistossa, Kelassa tai kuluttamisen paikoissa, kuten kaupoissa. Tämä nostaa samalla pintaan ulkopuolisuuden ja juurtumattomuuden tunteita. Nykyisten työvoimapalvelu- sekä sosiaali- ja terveystalouden uudistusten aikana uskon, että nimenomaan luottamus yhteiskunnan järjestelmiin tulee haastetuksi. Henkilökohtaiset yhteyteen liittyvät kohtaamiset ovat ainakin yksi lääke luottamuksen ylläpitoon. Kuten totean väitöskirjassani, ei ole yhden tekemää, missä ja miten kohtaamme maailman eli ihmiset, asiat, ajatukset ja yhteiskunnan järjestelmät.

Paikalla on merkitystä kaikkien arjessa, mutta paikan kokemisen näkökulmaa työllisyyspolitiikan linjauksiin, näin väitän, voisi tutkia enemmän. Paikan ja työllisyyspolitiikan yhteys on ilmeinen esimerkiksi niin sanotun työnhakualueen määrittelyn kohdalla. Työnhakualue on tarkkojen kilometrimäärien jälkeen muuttunut ensin tuntimääräiseksi ja lopulta työnhakijan ja TE-toimiston väliseksi sopimukseksi (Työ- ja elinkeinoministeriö 2017). Tämä siis ainakin periaatteessa mahdollistaa yksilöllisestä työnhakualueesta sopimisen. Näen tämän yhtenä esimerkkinä arjen paikkojen ja reittien huomioimisesta työllisyyspolitiikassa. Kenties ihmismaantieteilijöillä olisi sanansa sanottavana myös muista työllisyyspolitiikan teemoista, kuten työvoimapolittisista palveluista työtä kohti siirtymiseen.

Lähteet

- Fludernik, M. (2002) *Towards a 'natural' narratology*. 3. painos. Routledge, Lontoo.
- Karjalainen, P.T. (2006) Topobiografinen paikan tulkinta. Teoksessa Knuuttila, S., Laaksonen, P. & Piela, U. (toim.) *Paikka: eletty, kuiveltu, kerrottu* 83–92. Kalevalaseuran vuosikirja 85. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Kuusisto-Arponen, A.-K. (2009) The Mobilities of Forced Displacement: Commemorating Karelian Evacuation in Finland. *Social & Cultural Geography* 10(5) 545–563 <https://doi.org/10.1080/14649360902974464>

- Lind, S. (2008) Paikkakokemuksen subjektiivinen totuus: Humanistisen maantieteen mukaisen paikkakokemuksen analyysi Soren Kierkegaardin eksistenssisarjojen teorian näkökulmasta. Pro gradu, Yhdyskuntatieteiden laitos, Tampereen yliopisto. <<https://urn.fi/urn:nbn:fi:uta-1-18841>>.
- Massey, D.B. (2005) *For space*. SAGE Publications, Lontoo.
- Relph, E. (1976) *Place and Placelessness*. Pion, Lontoo.
- Tuan, Y.-F. (1974) *Topophilia: A study of environmental perception, attitudes and values*. Englewood Cliffs, N. J: PrenticeHall inc.
- Työ- ja elinkeinoministeriö (2017) Työ- ja elinkeinoministeriön ohje julkisesta työvoima- ja yrityspalvelusta annetun lainjaasetuksen soveltamisesta. <<https://www.finlex.fi/fi/viranomaiset/normi/540001/42910>>.19.12.2022.
- Vuolteenaho, J. (2001) *Työn lopun kaupunki: Arjen maantiede, työttömyys ja kulttuurinen muutos*. Nordia Geographical Publications 30(3). Oulu University Press, Oulu.
- Vuolteenaho, J. (2010) Uusliberalisaatio ja kaupunkityöttömyyden arki Suomessa. *Alue ja Ympäristö* 39(2) 69–78. <<https://aluejymparisto.journal.fi/article/view/64483>>.
- Vuolteenaho, J. & Ikonen, H.-M. (toim.) (2010) Työtä käsittelevä teemanumero. *Alue ja Ympäristö* 39(2). <<https://aluejymparisto.journal.fi/issue/view/4521>>.
- Vuorinen, P. (2013) Hybridiammatteja vai ammatihybridejä? *Työpoliittinen aikakauskirja* 4/2013 53–59.

Väitöskirjan tiedot

- Lind, S. (2022) *Paikka, päivänkulku ja kohtaaminen: Korkeakoulutettujen arki työmarkkinamarginaalissa*. Tampereen yliopiston väitöskirjat 701. <<http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-03-2639-5>>.